

РИСИ, ПРИНЦИПИ ТА ФУНКЦІЇ СИСТЕМИ СТРАХУВАННЯ БАНКІВСЬКИХ ВКЛАДІВ

Валуєв А.О.,

аспірант Державного податкового університету,

начальник відділу архітектури,

інвентаризації нерухомого майна та юридичного забезпечення

ТОВ «Підприємство Агрофон»

ORCID: 0000-0002-9561-4675

Валуєв А.О. Риси, принципи та функції системи страхування банківських вкладів.

Статтю присвячено дослідженню характерних рис, принципів побудови та функціонального наповнення системи страхування банківських вкладів в Україні. Автор акцентує увагу на ключовій ролі системи гарантування вкладів у забезпеченні фінансової стабільності, захисту прав вкладників, підвищенні довіри до банківської системи та активізації інвестиційного потенціалу населення. Проаналізовано чинне законодавство, міжнародні стандарти, зокрема Основоположні принципи (Core Principles) Міжнародної асоціації страховиків депозитів (МАСД), а також еволюцію правового регулювання системи страхування банківських вкладів з урахуванням змін 2022 року.

У статті здійснено класифікацію принципів функціонування системи страхування банківських вкладів за різними критеріями: за джерелом закріплення (спеціалізовані та неспеціалізовані), суб'єктним складом (банки, вкладники, регулятори) та значенням (основні й додаткові). Найбільш вивіреном і таким, що має як теоретичний, так і практичний сенс, є поділ принципів на основні та додаткові. Виокремлено та обґрунтовано доцільність нормативного закріплення наступних основних принципів системи страхування банківських вкладів, як: обов'язкова участь банків у системі страхування банківських вкладів, зниження ризиків, накопичення внесків, обмежене відшкодування та інформаційна відкритість. Окремо підкреслено їх значення для гармонізації національної системи страхування банківських вкладів із міжнародними стандартами. Запропоновано закріпити основні принципи в Законі України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

Також окреслено п'ять ключових функцій системи страхування банківських вкладів: ризикову (зменшення негативного впливу інфляційних, кредитних та політичних ризиків), регулюючу (сегментація банківської системи та контроль допуску), соціальну (захист малозабезпечених вкладників), інвестиційну (трансформація заощаджень у інвестиції) та економічну (стимулювання зростання ресурсної бази банків). У роботі сформульовано авторське бачення ролі та перспектив розвитку системи страхування банківських вкладів у фінансовій архітектоніці держави.

Ключові слова: система страхування вкладів, банківські депозити, фінансова стабільність, Фонд гарантування, ФГВФО, банківські ризики, принципи, функції.

Valuiev A.O. Features, principles, and functions of the bank deposit insurance system.

The article is devoted to the study of the characteristic features, principles of construction, and functional content of the bank deposit insurance system in Ukraine. The author focuses on the key role of the deposit guarantee system in ensuring financial stability, protecting depositors' rights, increasing confidence in the banking system, and activating the investment potential of the population. The article analyzes current legislation, international standards, in particular the Core Principles of the International Association of Deposit Insurers (IADI), as well as the evolution of legal regulation of the bank deposit insurance system, taking into account the changes of 2022.

The article classifies the principles of the bank deposit insurance system according to various criteria: source of funding (specialized and non-specialized), participants (banks, depositors, regulators), and significance (basic and additional). The article highlights and justifies the advisability of enshrining the following basic principles of the bank deposit insurance system in law: mandatory participation of banks in the bank deposit insurance system, risk reduction, accumulation of contributions, limited compensation, and information transparency. Their importance for harmonizing the national bank deposit insurance system with international standards is emphasized separately. It is proposed to enshrine the basic principles in the Law of Ukraine «On the System of Guaranteeing Deposits of Individuals».

Five key functions of the bank deposit insurance system are also outlined: risk (reducing the negative impact of inflationary, credit, and political risks), regulatory (segmentation of the banking system and admission control), social (protection of low-income depositors), investment (transformation of

savings into investments), and economic (stimulating the growth of the resource base of banks). The paper formulates the author's vision of the role and prospects for the development of the bank deposit insurance system in the financial architecture of the state.

Key words: deposit insurance system, bank deposits, financial stability, Guarantee Fund, banking risks, principles, functions.

Постановка проблеми. Банківський сектор, будучи найважливішою частиною фінансової системи країни, на сьогодні залишається тим «лакмусовим папірцем», який віддзеркалює як позитивні, так і негативні зміни, що відбуваються в державі. Водночас особливість функціонування банківського сектора полягає в тому, що банки акумулюють значні фінансові ресурси і будь-які потрясіння, економічні, соціальні, фінансові і т.п., можуть привести банківський сектор (а з ним – і всю економіку) до дисбалансу і подальшої дестабілізації. Зазначені потрясіння, як правило, супроводжуються панічними настроями серед населення країни, що нерідко супроводжується масовим вилученням із банків депозитів. У даному випадку однією з цілей, які стоять перед державою, є підвищення стабільності функціонування банківського сектора, підвищення рівня довіри до нього. Самі ж банки зацікавлені у збільшенні припливу приватних заощаджень, збільшенні кількості вкладників та розміщенні вкладів на тривалі строки. Тривалі терміни розміщення дозволяють банкам сформувати стійку довгострокову ресурсну базу, задовольнити потреби реального сектора економіки у «довгих» грошах і т.д.

Інвестиції є необхідною умовою розвитку ринкової економіки. Саме інвестиції створюють виробничий потенціал на базі новітніх досягнень науки і техніки, визначають конкурентні позиції суб'єктів господарювання країн на внутрішньому і зовнішньому ринках. Найбільшими інвесторами є комерційні банки, які формують інвестиції на основі залучених у населення заощаджень. Як свідчить статистика, «на руках» у населення України знаходиться кілька десятків мільярдів валютних заощаджень, ще більше гривневих. Виробничий сектор економіки відчуває брак даної грошової маси, але для її залучення у банківський сектор для подальшого розподілу необхідне вирішення низки ключових проблем, пов'язаних із фінансовою безпекою. Вирішенню проблем, пов'язаних із фінансовою безпекою, та завдань щодо активізації процесу трансформації заощаджень в інвестиції повинен сприяти ефективно функціонуючий механізм гарантування заощаджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі страхування банківських вкладів присвячені наукові пошуки широкого кола зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема Д. Маслобовева, Н. Ткаченка, А. Фрідмана, Д. Чеховського та ін. Проте дослідженню безпосередньо принципів та функцій системи страхування банківських вкладів присвячено недостатньо уваги, що актуалізує представлену наукову статтю.

Метою статті є розкриття характерних рис, принципів та функцій системи страхування банківських вкладів.

Виклад основного матеріалу. Гарантовані заощадження (guaranteed savings) – це законодавчо встановлені типи і форми вкладів населення, за якими прийнята процедура відшкодування в разі, якщо кредитний інститут не здатний самостійно здійснювати виплати вкладникам. Гарантуватися заощадження можуть як за допомогою національної системи страхування депозитів кредитних організацій через фонд страхування депозитів, так і у вигляді надання державної гарантії заощадженням населення. Система гарантування вкладів фізичних осіб (система страхування банківських вкладів) є сукупністю відносин з надання населенню зобов'язань щодо повернення їх грошових коштів або частини коштів, розміщених у грошово-кредитних організаціях, зареєстрованих на території України, в разі невиконання зазначеними організаціями своїх зобов'язань за договорами банківського вкладу (депозиту) та банківського рахунку.

Суть вітчизняної системи страхування банківських вкладів може бути визначена через притаманні їй характерні риси.

Цілі системи. Згідно норм Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 р. № 4452-VI [1] на систему покладені наступні цілі:

- захист прав і законних інтересів вкладників банків (захищаюча);
- зміцнення довіри до банківської системи України (зміцнювальна);
- стимулювання залучення коштів у банківську систему України (стимулююча);
- забезпечення ефективної процедури виведення неплатоспроможних банків з ринку та ліквідації банків (забезпечувальна).

«Захищаюча» ціль є основною, її зміст полягає в забезпеченні доступу фізичним особам до їх заощаджень у ситуації, коли банк не в змозі виконати свої зобов'язання. «Зміцнювальна» та «стимулююча» цілі випливають із «захищаючої» цілі, в зв'язку з чим виділення їх окремо в Законі, на нашу думку, було недоцільним [2]. Дані дві цілі ми відносимо до додаткових. Що стосується

«забезпечувальної» цілі, то наша позиція полягає в тому, що вона не має прямого відношення до системи страхування банківських вкладів.

Суб'єкти системи. Суб'єктами системи страхування банківських вкладів є банки, які діють на підставі банківських ліцензій, наданих Національним банком України. Одним із суб'єктів розглядуваної системи виступає Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, на який в системі страхування банківських вкладів, у рамках Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», покладені спеціальні функції. Також до суб'єктів ми можемо віднести Національний банк України. Це обумовлено правовим статусом Національного банку України як особливого центрального органу державного управління, який згідно Закону України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. № 679-XIV здійснює банківське регулювання та банківський нагляд. Національний банк України для забезпечення виконання покладених на нього функцій здійснює наступні операції, пов'язані із функціонуванням системи страхування банківських вкладів: надає кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на умовах, визначених нормативно-правовими актами Національного банку; веде рахунки ФГВФО. НБУ також застосовує право безспірного списання коштів з кореспондентського рахунку банку на користь Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у разі звернення Фонду в порядку, встановленому Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [3] та ін.

Поряд із банками та Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, суб'єктами системи страхування банківських вкладів є вкладники – громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які мають право вимоги за вкладом, відповідно положень договору банківського вкладу або договору банківського рахунку.

Участь банків у системі. Участь банків у системі страхування банківських вкладів є обов'язковою, банк в день отримання ним банківської ліцензії стає учасником цієї системи. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб виключає банк з числа учасників системи страхування банківських вкладів у разі прийняття Національним банком України рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку.

Вклади, які підлягають гарантуванню. В Україні підлягають гарантуванню вклади (кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті), які були залучені банком на умовах: договору банківського вкладу (депозиту), банківського рахунку та шляхом видачі іменного депозитного сертифіката, включаючи нараховані відсотки на такі кошти. Гарантування вкладів не потребує укладення додатково відповідного договору страхування. Водночас, згідно ч. 4 ст. 26 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» ФГВФО не відшкодовує кошти: 1) передані банку в довірче управління; 2) за вкладом у розмірі менше 10 гривень; 4) розміщені на вклад у банку особою, яка є пов'язаною з банком особою або була такою особою протягом року до дня прийняття Національним банком України рішення про віднесення такого банку до категорії неплатоспроможних; 5) розміщені на вклад у банку особою, яка надавала банку професійні послуги як аудитор, оцінювач, у разі якщо з дня припинення надання послуг до дня прийняття Національним банком України рішення про віднесення такого банку до категорії неплатоспроможних не минув один рік; 6) розміщені на вклад власником істотної участі банку; 7) закладами у банку, за якими вкладники на індивідуальній основі отримують від банку проценти за договорами, укладеними на умовах, що не є поточними ринковими умовами; 8) за вкладом у банку, якщо такий вклад використовується вкладником як засіб забезпечення виконання іншого зобов'язання перед цим банком, у повному обсязі вкладу до дня виконання зобов'язань; 9) закладами у філіях іноземних банків; 10) закладами у банківських металах; 11) розміщені на рахунках, що перебувають під арештом за рішенням суду; 12) за вкладом, задоволення вимог за яким зупинено відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»; 13) розміщені на вклад у банку особою, до якої застосовано санкції іноземними державами (крім держав, що здійснили або здійснюють збройну агресію проти України у значенні, наведеному в Законі України «Про оборону України») або міждержавними об'єднаннями, або міжнародними організаціями та/або застосовано санкції відповідно до Закону України «Про санкції» [1].

Виникнення права на отримання відшкодування. Протягом 30 днів з дня опублікування відомостей про відкликання банківської ліцензії чи ліквідацію банку, кредитори мають право заявити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб про свої вимоги до банку. Пропуск строку на пред'явлення вимог матиме наслідком втрату права на повернення коштів. Вкладник набуває право на одержання гарантованої суми відшкодування коштів закладами за рахунок коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у межах граничного розміру відшкодування коштів закладами за договорами, термін дії яких закінчився станом на день початку процедури виведення ФГВФО банку з ринку, та за договорами банківського рахунку під час тимчасової адміністрації.

Протягом 15-ти днів з дня запровадження тимчасової адміністрації уповноважена особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб формує перелік рахунків, за якими вкладники мають право на відшкодування коштів за вкладами за рахунок коштів ФГВФО, із визначенням сум, що підлягають відшкодуванню, після чого виконавча дирекція ФГВФО їх затверджує. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб не пізніше ніж через 20 робочих днів з дня початку процедури виведення банку з ринку (це і є днем введення тимчасової адміністрації) розміщує оголошення про початок відшкодування коштів вкладникам на офіційному веб-сайті ФГВФО, а також оприлюднює відповідне оголошення у газеті «Урядовий кур'єр» або «Голос України». У цей же 20-ти денний строк Фонд гарантування вкладів фізичних осіб розпочинає виплату відшкодування коштів. ФГВФО здійснює відшкодування коштів за вкладами згідно Загального реєстру за частинами Загального реєстру. Якщо виплати відшкодувань розпочинаються під час дії тимчасової адміністрації, до першої частини Загального реєстру включаються ГСР за вкладами, щодо яких Фондом або уповноваженою особою Фонду не обмежено здійснення банком операцій. Гарантовані суми за рахунком за договорами банківського вкладу, строк дії яких закінчується після початку тимчасової адміністрації, виплачуються після прийняття рішення про ліквідацію банку [4].

Розмір відшкодування. В 1998 році законодавством було встановлено максимальне страхове відшкодування за вкладами, належними конкретній особі, воно дорівнювало розміру самого вкладу, але не більше 500 грн. Однак, у зв'язку з інфляцією, зростанням зарплат і загального добробуту населення, даний розмір був збільшений спочатку до 1200 грн., а згодом досяг 200 тис. грн. Рішення про підвищення рівня страхового відшкодування за вкладами ухвалювалось 11 разів. 13 квітня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб» від 01.04.2022 р. № 2180-IX [5]. Закон встановив, що через три місяці після припинення чи скасування дії воєнного стану гарантована сума за вкладами становитиме 600 тис. грн.

Зазначимо, що в країнах ЄС гарантована сума становить не менше 100 тис. євро. До того ж згідно світових тенденцій, державні гарантії мають поширюватись на 90% за кількістю вкладів і на 60% за сумою вкладів у банківській системі. Якщо перший показник в Україні становить 98,1%, то другий – лише 40%. Рухаючись за європейськими стандартами, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб ставить перед собою завдання поетапно досягти даного показника, досягнувши покриття 65% від суми вкладів. Якщо ФГВФО не зможе підвищити гарантії, то законодавець може запровадити ступінчасту шкалу виплат. Відзначимо, що ступінчаста шкала виплат страхового відшкодування буде ефективною лише в тому випадку, якщо кожен вкладник навчиться оцінювати фінансову стійкість банку.

Забезпечення фінансової стійкості. Виплата страхового відшкодування здійснюється зі спеціального рахунку Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Кошти, отримані ФГВФО в якості початкового, регулярного та спеціального зборів, витрачаються тільки на виконання ним своїх зобов'язань перед вкладниками. У разі дефіциту власних коштів, Фонд для виконання зобов'язань перед вкладниками має право залучити державне фінансування. Водночас держава не може відмовити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у фінансуванні в разі потреби, що і було продемонстровано в 2014-2016 роках, коли держава надала Фонду кошти в розмірі 80 млрд. грн.

Визначившись із характерними рисами вітчизняної системи страхування банківських вкладів, необхідно акцентувати увагу на тому, що її ефективне функціонування передбачає наявність відповідних принципів.

Із загальнотеоретичної точки зору принципи – це основні ідеї, вихідні положення або провідні начала процесу формування, розвитку і функціонування права. Виходячи з даного визначення, принципи системи страхування банківських вкладів – це основні ідеї (начала) системи, на яких повинні базуватися всі інші положення і норми, що регулюють функціонування системи страхування банківських вкладів фізичних осіб. Принципи є основним організаційним елементом системи страхування банківських вкладів, оскільки інші її елементи вибудовуються відповідно до цих принципів.

Міжнародна асоціація страховиків депозитів (МАСД) у 2009 році підготувала список Основоположних принципів (Core Principles), який повинен бути покладений в основу ефективної системи страхування депозитів. Спиралися вони на Основоположні принципи ефективного банківського нагляду, розроблені Базельським комітетом з банківського нагляду. У 2014 році Основоположні принципи, розроблені МАСД, були переглянуті (їх кількість зменшилася з 18 до 16) і уточнені. Робочий комітет для перегляду й оновлення Основоположних принципів МАСД скоротив дублювання деяких принципів, посилив їх у окремих областях (наприклад, в галузі управління, виплати страхового відшкодування вкладникам, страхового покриття, фінансування), оновив Основоположні принципи, що відносяться до сфери втручання в діяльність проблемних банків та врегулювання неспроможності і т.д. [6, с. 7].

До Основоволожних принципів (у редакції 2014 року), які вважаються комплексним стандартом для створення або удосконалення систем страхування депозитів, відносяться наступні:

- принцип захисту вкладників та сприяння фінансовій стабільності;
- принцип наділення страховика депозитів мандатом і повноваженнями, що забезпечує підтримку досягнення цілей державної політики;
- принцип операційної незалежності, керованості, прозорості, підзвітності та ізолюваності страховика депозитів від зовнішніх впливів;
- принцип координування діяльності та обміну інформацією між страховиком депозитів і рештою учасників системи підтримки фінансової стабільності;
- принцип наявності формалізованих механізмів обміну інформацією та координації між страховиками депозитів різних країн;
- принцип ефективної політики і процедур планування дій у непередбачених ситуаціях та управління кризами страховиком депозитів;
- принцип обов'язкового членства в системі страхування депозитів;
- принцип чіткого лімітування страхового захисту депозитів та його охоплення;
- принцип доступності коштів і механізмів фінансування, необхідних для оперативного задоволення платіжних вимог вкладників;
- принцип інформованості про вигоди та обмеження системи страхування депозитів;
- принцип правового захисту страховика депозитів та осіб, які працюють (працювали) на нього;
- принцип наділення повноваженнями щодо витребування законного відшкодування у сторін, винних у краху банку;
- принцип участі страховика депозитів у системі раннього виявлення проблем для своєчасного втручання в діяльність проблемних банків;
- принцип наявності у страховика депозитів можливостей для захисту вкладників і сприяння фінансовій стабільності;
- принцип оперативної виплати застрахованих коштів;
- принцип наділення страховика депозитів правом на задоволення його вимог з конкурсної маси згідно законодавчо встановленої черговості кредиторів.

Зазначені Основоволожні принципи використовуються як еталон при проведенні державами оцінки якості їх систем страхування депозитів, а також для виявлення прогалин у практиці страхування депозитів та напрацювання заходів з метою усунення таких прогалин. Підкреслимо, що Основоволожні принципи також використовуються Міжнародним валютним фондом і Світовим банком у контексті Програми оцінки фінансового сектора з метою оцінити ефективність систем і практики страхування депозитів в окремих країнах. Тією чи іншою мірою, всі Основоволожні принципи МАСД (у їх першій редакції) були враховані при вдосконаленні вітчизняної системи страхування банківських депозитів з прийняттям Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 р. № 4452-VI. Водночас, для повної реалізації всіх принципів, з урахуванням усіх внесених змін в 2014 році, та подальшого якісного розвитку системи необхідний серйозний аналіз стану і практики функціонування системи страхування банківських вкладів в Україні.

У науковій спеціалізованій літературі знайшли своє відображення різні класифікаційні критерії розподілу принципів побудови та функціонування систем страхування банківських вкладів. Так, за способом закріплення, принципи можуть бути поділені на:

1) спеціалізовані (профільні) принципи. Даний вид принципів закріплюється у профільному законі, що регулює функціонування системи страхування банківських вкладів;

2) неспеціалізовані принципи, передбачені іншими правовими актами.

За суб'єктом складом систем страхування банківських вкладів:

1) принципи, що стосуються грошово-кредитних організацій – банків;

2) принципи, що стосуються вкладників – фізичних осіб;

3) принципи, що стосуються суб'єкта, на якого покладені спеціальні цілі, права і обов'язки в сфері гарантування вкладів фізичних осіб (Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (Україна), Банківський гарантійний фонд (Польща) і т.п.)

Акцентуємо увагу на тому, що більшість вчених дотримується позиції, згідно з якою принципи побудови та функціонування систем страхування банківських вкладів можуть бути поділені на основні й додаткові. На нашу думку, дана позиція є найбільш вивіреною, має як теоретичний, так і практичний сенс, оскільки акцентує увагу на субординації принципів, дозволяє ранжувати принципи системи страхування банківських вкладів за їх важливістю. Водночас основні принципи необхідно закріпити в Законі України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», яким встановлюються правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та ін. У цьому

випадку вони також стануть спеціалізованими (профільними) принципами. Всі додаткові принципи можна відобразити в нормативно-правових актах Національного банку України та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

До основних принципів ми відносимо:

- принцип обов'язкової участі;
- принцип зниження ризиків;
- принцип накопичення внесків;
- принцип обмеженого відшкодування;
- принцип інформаційної відкритості.

Якщо в наукових колах щодо основних принципів сформувалась порівняно стійка позиція, то єдину позицію стосовно додаткових принципів ще належить виробити. На відміну від додаткових принципів, основні принципи є ідеальними провідними началами, що відображають найбільш фундаментальні основи системи страхування банківських вкладів, яка розглядається з точки зору не лише її нинішнього стану, але й перспектив розвитку. Зазначені нами базові принципи прямо не закріплені в Законі України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», а впливають з інших його норм і положень.

Принцип обов'язкової участі отримав досить значне поширення у світовій практиці, оскільки його суть полягає в тому, що в системі страхування банківських вкладів зобов'язані брати участь всі банки. Обов'язкова, а не добровільна участь банків у системі страхування вкладів: по-перше, сприяє захисту інтересів громадян країни при подоланні тих наслідків, які торкнулися банківського сектора в зв'язку з кризовими ситуаціями; по-друге, диверсифікує ризики і ресурсну базу; по-третє, сприяє фінансовій стабільності системи страхування банківських вкладів у довготривалій перспективі.

Як свідчить зарубіжний досвід, системи з добровільною участю є більш сприйнятливими до криз у зв'язку із потраплянням до них безлічі «кишенькових» банків, створених для виконання приватних (проте не завжди законних) цілей своїх засновників. Водночас в таких системах виникає двояка ситуація. Послуги «кишенькових» банків, які не беруть участі в добровільних системах страхування банківських вкладів, для вкладників виявляються дешевшими за ті, які надають банки, що беруть участь у таких системах; це сприяє обслуговуванню «кишеньковими» банками все більшої кількості клієнтів. Ті ж банки, які є учасниками системи, перекладають свої витрати на клієнтів-вкладників, що, в свою чергу, знижує привабливість умов укладеного договору банківського вкладу та сприяє відтоку клієнтів.

Принцип зниження ризиків зменшує настання несприятливих наслідків для вкладників у випадку невиконання банками своїх зобов'язань за вкладами. Ризик може бути значно зменшений за допомогою:

- встановлення стандартів якості корпоративного управління та вимог до управління ризиками окремими банками;
- ефективної ринкової дисципліни;
- посиленого пруденційного регулювання і нагляду;
- законодавчого закріплення ліміту страхового покриття, типів фінансових інструментів, що захищаються системою страхування, методів розрахунку розміру вимог власників депозиту;
- організацією фінансування системи та інших, пов'язаних із цим питань.

Принцип накопичення полягає в накопичувальному характері фонду, який акумулює необхідні ресурси в системі страхування банківських вкладів для швидкої виплати сум страхового відшкодування. Постійне акумулювання грошей сприяє тому, що у випадку банкрутства банку, коштів для розрахунків із кредиторами буде достатньо, оскільки сам розмір внесків встановлюється, виходячи з очікуваної або можливої шкоди, яка може бути завдана вкладникам. Водночас на відміну від існуючого в світовій практиці методу утворення страхового фонду «ex post», при якому необхідний розмір коштів для розрахунків із кредиторами вноситься після банкрутства банку, метод, який використовується в Україні, є більш раціональним і справедливим. Раціональність полягає в тому, що банки можуть прогнозувати і планувати свої витрати, оскільки знають, коли і який внесок вони повинні внести на рахунок фонду. Справедливість – збанкрутілий банк до моменту свого банкрутства вже сплачував внески, частина з яких піде на розрахунок з його ж кредиторами.

Принцип обмеженого відшкодування виплат по вкладах визначає характер і розмір виплат при настанні страхового випадку. В основі системи страхування закладений принцип обов'язкової компенсації вкладу (повної або часткової). Відмінність між системами страхування з повною і частковою компенсацією полягає в тому, що в першому випадку гарантується весь вклад, а в другому – частина вкладу за заздалегідь визначеною шкалою, що має верхню межу. Спочатку максимальний розмір відшкодування за вкладом, у разі недоступності вкладу в комерційному банку фізичній

особі, був встановлений у розмірі вкладу, але не більше 500 гривень. На сьогоднішній день сума гарантованого відшкодування вкладів зросла у 400 разів і складає 200 тис. грн. Зміни суми відшкодування були обумовлені фінансовими можливостями системи страхування вкладів і метою, яка полягала в забезпеченні захисту не тільки власників «дрібних», але й «середніх» вкладів. На думку банківської спільноти, з якою не можна не погодитися, підвищення розміру страхового відшкодування дозволяє збільшувати частку вкладників, які отримують повне страхове відшкодування закладами, а також позитивно впливати на поведінку вкладників у цілому.

Принцип інформаційної відкритості полягає у відкритому характері функціонування системи страхування банківських вкладів. Інформація щодо функціонування системи страхування банківських вкладів, її суб'єкта – Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, боржників банків в управлінні Фонду, результати оцінки активів, інвентаризації майна банків і формування ліквідаційної маси та ін. повинна бути доступною для громадськості. Інформація повинна мати публічний характер, що сприятиме довірі вкладників до системи страхування банківських вкладів – зокрема, та банківської системи України в цілому. Водночас відкритість покликана забезпечити ефективний громадський і державний контроль над функціонуванням системи страхування банківських вкладів, а також здійснення заходів щодо її розвитку та вдосконалення.

Отже, принципи системи страхування банківських вкладів – це основні ідеї (начала) системи, на яких повинні базуватися всі інші положення і норми, що регулюють функціонування системи страхування банківських вкладів фізичних осіб, які становлять цілісну систему і класифікуються за різними підставами. В ході проведеного дослідження ми встановили, що найбільш вивіреним і таким, що має як теоретичний, так і практичний сенс, є поділ принципів на основні та додаткові. До основних були віднесені: принцип обов'язкової участі, принцип зниження ризиків, принцип накопичення внесків, принцип обмеженого відшкодування та принцип інформаційної відкритості. Перелік основних принципів необхідно закріпити в Законі України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

Розгляд системи страхування банківських вкладів передбачає, в тому числі, дослідження притаманних їй функцій. Функції визначають як основні напрямки діяльності. Також їх можна розглядати у вигляді основної ролі, яку виконує певний орган, процес і т.п. по відношенню до цілого. Виходячи з цього, під функціями системи страхування банківських вкладів слід розуміти основні напрями діяльності, що виконуються системою страхування банківських вкладів.

Підкреслимо, що на сьогодні у науковій спільноті відсутня єдина позиція щодо функцій системи страхування банківських вкладів. Вченими не вироблена не тільки загальна класифікація цих функцій, але й відсутня спільна думка щодо того, які функції виконує система страхування банківських вкладів. На наявну ситуацію негативно впливає і той факт, що окремими представниками наукової спільноти змішуються функції системи страхування банківських вкладів і того суб'єкта, на якого покладені спеціальні цілі, права та обов'язки в сфері гарантування вкладів фізичних осіб. На нашу думку, ототожнення функцій, які виконуються системою страхування банківських вкладів, з функціями Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, тобто спеціальним органом щодо забезпечення її функціонування є некоректним, оскільки основною функцією Фонду є управління цією системою. Проаналізувавши наведені в науковій літературі підходи до формулювання функцій системи страхування банківських вкладів, ми можемо відзначити наступне: по-перше, немає точної градації між основними функціями, які виконує зазначена система, і додатковими функціями; по-друге, оскільки специфіка системи страхування банківських вкладів включає в себе елементи страхування і банківської сфери, то й основа для функцій системи страхування банківських вкладів у різних джерелах вибирається різна: система страхування або банківська сфера; по-третє, при використанні різних формулювань зміст окремих функцій у різних дослідників виявляється ідентичним.

На нашу думку, поділ функцій на основні та додаткові є недоцільним заняттям, оскільки призведе, в кінцевому підсумку, до того, що розвиток системи страхування банківських вкладів може здійснюватися на догоду основним її функціям та на шкоду додатковим. Поділ функцій на банківські і страхові є принагідним, але також пов'язаним із безліччю труднощів, оскільки функціонування системи страхування банківських вкладів перебуває на стику сфери страхування та банківської сфери. Виділення «чистих» функцій, що належать до тієї чи іншої сфери, можливе, проте значна кількість таких функцій в будь-якому випадку буде змішаною, що спонукатиме класифікатора до впровадження не тільки банківських і страхових функцій системи страхування банківських вкладів, але й змішаних. Виходячи з наведеної позиції ми вважаємо, що до функцій системи страхування банківських вкладів можна віднести наступні:

Ризикова функція. Зміст ризикової функції полягає в основі системи страхування банківських вкладів. Без ризику не існувало б самого поняття страхування. Під ризиком потрібно мати на увазі

явища, саме існування яких може завдати шкоди об'єкту страхування, в аспекті нашого дослідження таким об'єктом є банківський вклад. Банківські вклади можуть зазнавати трьох видів ризику: інфляційного, кредитного та політичного.

Інфляційний ризик пов'язаний зі знеціненням вкладених грошей, яке не покривається відсотком закладами. Навіть при повній ринковій свободі встановлення процентних ставок дрібні вкладники, зазвичай, не в змозі досягти відсотка, що перевищує фактичний темп зростання цін. Негативний реальний відсоток при інфляції для таких вкладників є, швидше, правилом, ніж винятком. У період ринкових перетворень саме цей фактор частково превалював у країнах Східної Європи (Болгарія та Угорщина) і в більшості республік колишнього Радянського Союзу, що відносить його до пріоритетних проблем, які підлягають вирішенню в першочерговому порядку для створення умов забезпечення стабільності внутрішніх заощаджень. Кредитний ризик притаманний вкладу як і кожному незабезпеченому кредиту. Це ризики банкрутства банку та різних варіантів відмови або затримки виплати вкладів. Вони принципово не можуть бути усунені при будь-якій банківській системі, але можуть бути істотно зменшені при ефективній банківській системі та державному регулюванні. Політичний ризик залежить від прийнятих державою рішень щодо вкладників та їх вкладів. Такі рішення можуть бути як радикального, так і помірною характеру. Радикальні рішення пов'язані з частковим або повним заморожуванням самих вкладів, як це було ізкладами населення, що знаходилися на рахунках Ощадбанку СРСР і перейшли до Державного ощадного банку України, створеного на базі тих установ Ощадбанку СРСР, які розташовувалися в нашій країні. Помірний характер полягає в тимчасовому припиненні видачі вкладів (депозитів) на вимогу, обмеженні їх розміру і т.п. Так, у кризовий 2008 рік Національний банк України в Постанові «Про додаткові заходи щодо діяльності банків» від 11.10.2008 р. № 319 [7] зобов'язав банки виконувати свої зобов'язання за всіма типами договорів із залучення коштів у будь-якій валюті лише в разі настання строку завершення зобов'язань, незалежно від категорії контрагентів (п. 2.4.).

Загалом навіть не дивлячись на наявність інфляційного, кредитного та політичного ризиків слід підкреслити, що вся банківська діяльність носить загальний ризикований характер. Якби оздоровчі та профілактичні заходи не проводив Національний банк України, ризик банкрутства банків залишається завжди, а в зв'язку з ним – і ризик втрати вкладником своїх накопичень. Система страхування вкладів сприяє перебуванню ризику в хиткій рівновазі, при якій він є прийнятним і для вкладників, і для банківської системи.

Регулююча функція. Суспільство зацікавлене в нормальному функціонуванні комерційних банків та збереженні стабільності всієї банківської системи. Відбувається регулювання і подальша сегментація банківської системи: учасниками системи страхування банківських вкладів стають лише ті кредитні організації, які відповідають певним вимогам. Реалізація даної функції в період формування системи страхування банківських вкладів, коли вирішувалося питання про те, хто увійде до даної системи, дозволила грошового регулятора посилити боротьбу з тіньовим сектором економіки. Слід також зазначити, що дана функція пов'язана з нормами економічної поведінки, які дозволяють контролювати діяльність банку. У ній втілена захисна властивість власного капіталу банку. Останній покликаний оберігати комерційний банк від фінансової нестійкості та надмірних ризиків, виступаючи в якості регулятора його діяльності, а саме – служити підтримкою рівномірного, упорядкованого зростання банківських активів та регулювати обсяг практично всіх пасивних операцій. Підкреслимо, що регулююча функція проявляється через створення в банківському секторі особливої системи допуску кредитних організацій до коштів населення. Оскільки участь в системі страхування банківських вкладів в Україні є обов'язковою, то банки стають учасниками цієї системи в день отримання ними банківської ліцензії. В іншому випадку кредитна організація не буде вважатися банком і не зможе здійснювати виняткові для цього виду кредитних організацій операції – банківські операції.

Соціальна функція. Соціальна функція системи страхування вкладів обумовлена захистом найменш соціально захищених верств населення, які і складають більшість всіх споживачів послуг банківських вкладів. Спрямованість системи страхування вкладів саме на дрібних вкладників підтверджується сумою відшкодування. На сьогодні, у разі прийняття Національним банком України рішення про віднесення комерційного банку до категорії неплатоспроможних або про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку, клієнту відшкодовуються кошти за його вкладом, а також кошти в розмірі вкладу, включаючи проценти (відсотки), нараховані на день початку процедури виведення Фондом банку з ринку, у розмірі загальної суми вкладів, але не більше 200 тисяч гривень. Ця сума повністю покриває 98,1% всіх вкладів.

Впровадження системи страхування вкладів на практиці посилює прагнення і панівний інтерес дрібних вкладників зберігати свої заощадження в банках.

Пріоритет дрібних вкладів та вилучення з об'єкта страхування великих рахунків, які мають у банках корпорації, визначаються низкою взаємопов'язаних факторів і цілей:

- захист дрібних вкладників, вклади яких становлять значну частину національних заощаджень, має особливе значення для забезпечення високої або хоча б прийнятної загальнонаціональної норми накопичення і підтримки соціальної стабільності;
- значна чисельність дрібних вкладників може створити особливо критичну обстановку банківських криз, напруженість на фоні вилучення вкладів та спровокувати соціальне невдоволення, з яким важко буде впоратися;
- необ'єктивність і недостатність інформації особливо сильно впливає на поведінку дрібних вкладників, оскільки вони апіорі не можуть володіти повною інформацією та діяти з достатнім ступенем раціональності;
- захист вкладників, зазвичай, вимагає значних фінансових ресурсів, часто – витрат бюджетних коштів, що змушує державу обмежувати розміри застрахованих (гарантованих) вкладів, а більш повне охоплення вкладів вимагатиме збільшення внесків банків до фонду страхування (гарантування).

Відзначимо, що соціальна функція систем страхування банківських вкладів притаманна країнам, що розвиваються та країнам, чия економіка знаходиться в перехідній фазі. У розвинених країнах, зі стабільною економікою, сума страхування встановлюється на істотно більш високому рівні, ніж у вітчизняній системі страхування банківських вкладів, і спрямована на захист середнього класу населення (клас між бідними і багатими), який в Україні становить 1,1%.

Інвестиційна функція. Інвестиційна функція в системі страхування банківських вкладів реалізується через призму самої суті функціонування банківських структур, які можуть використовувати заощадження населення у своїй подальшій інвестиційній діяльності. На сьогодні загальна сума вкладів фізичних осіб, у тому числі ФОП, у банках України станом на 1 січня 2025 року склала 1392,2 млрд. грн. Протягом 2024 року загальний приріст вкладів громадян склав 157,4 млрд. грн., з яких 110,6 млрд. грн. – реальне зростання (без врахування переоцінки гривневого еквіваленту валютних вкладів) [8].

Однак, дана функція ще не розкрила свого повного потенціалу, оскільки економічне зростання в Україні за сучасних умов більш ніж на 50% фінансується за рахунок власних коштів, а частка банківських кредитів у фінансуванні інвестицій перебуває на рівні 3-4%.

Економічна функція. Система страхування банківських вкладів сприяє збільшенню пасивів банківських структур і зменшенню процентних ставок за залученими вкладами, що сприяє зростанню кількості таких вкладів (перевага банків). Перевага вкладників полягає в можливості без страху інвестувати кошти в банки (в розмірі до 200 тис. грн.) та отримувати по них дохід у вигляді відсотків, що утворюються в ході фінансових операцій із внеском. В цілому ж відбувається збільшення обсягів банківських кредитів та інвестицій, як на основі збільшення ресурсної бази, так і шляхом розширення доступності кредитних ресурсів. Довгострокове функціонування системи страхування банківських вкладів, збільшення суми відшкодування обумовлюють подальше прагнення вкладників, з одного боку, до більш тривалого розміщення грошових коштів у банках, а з іншого – призводять до збільшення самого розміру залучених у банківський сектор коштів. Даний фактор не можна недооцінювати, оскільки в 2020 році з усіх нових депозитів лише 12% були строковими, переважну більшість своїх грошей населення все ще тримає на рахунках «до запитання» або на короткострокових депозитах.

Залежно від типу системи страхування банківських вкладів, захист вкладників доповнюється окремими заходами відповідного органу, на якого покладені спеціальні цілі, права та обов'язки у сфері гарантування вкладів фізичних осіб, з підтримки функціонування проблемних банків. Це забезпечує економію державних коштів, які будуть витрачені на врегулювання питань та їх наслідків, що виникають із вкладниками збанкрутілих банків, підвищує довіру до банківської системи і держави загалом (перевага держави).

Висновки. Резюмуючи вищевикладене, необхідно відзначити, що:

Принципи системи страхування банківських вкладів – це основні ідеї (начала) системи, на яких повинні базуватися всі інші положення і норми, що регулюють функціонування системи страхування банківських вкладів фізичних осіб, які становлять цілісну систему і класифікуються за різними підставами. Найбільш вивіреним і таким, що має як теоретичний, так і практичний сенс, є поділ принципів на основні та додаткові. До основних були віднесені: принцип обов'язкової участі, принцип зниження ризиків, принцип накопичення внесків, принцип обмеженого відшкодування та принцип інформаційної відкритості. Перелік основних принципів необхідно закріпити в Законі України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

Функції системи страхування банківських вкладів – це основні напрями діяльності, що виконуються системою страхування банківських вкладів. Система страхування банківських вкладів для

досягнення мети і реалізації свого призначення виконує наступні функції: ризикову, регулюючу, соціальну, інвестиційну та економічну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 р. № 4452-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2012. № 50. Ст. 564.
2. Боднарчук О.В., Габрелян А.Ю. Розвиток системи страхування банківських вкладів України. *Економіка. Фінанси. Право*, 2023. № 6. С. 50–55.
3. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*, 1999. № 29. Ст. 238.
4. Положення про порядок відшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів закладами, затверджено Рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 09.08.2012 р. № 14 (у редакції Рішення виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 26.05.2016 р. № 823). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1548-12#Text> (дата звернення: 25.06.2025).
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 01.04.2022 р. № 2180-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2180-20#Text> (дата звернення: 25.06.2025).
6. Core Principles for Effective Deposit Insurance Systems. International Association of Deposit Insurers (IADI), 2014. 56 p.
7. Про додаткові заходи щодо діяльності банків: Постанова Правління Національного банку України від 11.10.2008 р. № 319. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0319500-08#Text> (дата звернення: 25.06.2025).
8. Кириченко А. Українці збільшили обсяги вкладів до банків: яка загальна сума. URL: <https://epravda.com.ua/finances/zagalna-suma-depozitiv-u-bankah-ukrajini-na-pochatku-roku-sklala-1-392-2-mlrd-802954/> (дата звернення: 25.06.2025).
9. Габрелян А.Ю. Особливості функціонування міжнародних стратегічних альянсів в IT-сфері. «Правові системи». *Науково-практичний електронний журнал*, 2018. № 1/2. С. 490–498.
10. Габрелян А.Ю. Переваги та недоліки створення міжнародних стратегічних альянсів. «Правові системи». *Науково-практичний електронний журнал*, 2018. № 3. С. 601–610.
11. Горбайчук Л.В., Габрелян А.Ю. Проблемні питання використання коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва. «Правові системи». *Науково-практичний електронний журнал*, 2018. № 1/2. С. 301–312.
12. Колесник М.І., Габрелян А.Ю. Аналіз доходів та витрат домогосподарств України. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту*, 2019. № 1(26). С. 59–70.